

«БАЙДУЖОГО ПРАВОНАХИСНИКА Я СОБІ НЕ УЯВЛЯЮ...», –

ЄВГЕН ЗАХАРОВ, ГОЛОВА ПРАВЛІННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ГЕЛЬСІНСЬКОЇ СПІЛКИ З ПРАВ ЛЮДИНИ, СПІВГОЛОВА ХАРКІВСЬКОЇ ПРАВОНАХИСНОЇ ГРУПИ (ХПГ)

Рішення ЄСПЛ – лише верхівка колосального айсберга порушень

– Пане Євгене, ваша оцінка статистики діяльності ЄСПЛ щодо України у співставленні з реальним станом дотримання в Україні основоположних прав і свобод людини?

– Ця статистика – не показова, бо чимало порушень фундаментальних прав і свобод ще не потрапили в поле зору ЄСПЛ, оскільки в нас ще не навчилися писати заяви. Крім того, лівова частка рішень ЄСПЛ стосуються порушень права на справедливий суд і невиконання судових рішень з виплат заборгованої зарплати (пенсій, регресу тощо). Таких рішень у 2005 р. – більше половини, у 2006 р. – більше 70%. Це допомогло сотням українців повернути собі борги, але ж таких людей – десятки тисяч! І держава не змінює ситуацію, не сприяє поверненню боргів.

Теж саме можна стверджувати щодо по-

ДОВІДКА ЮГ:

За даними Урядового уповноваженого у справах ЄСПЛ на червень 2007 р. «проти» України ЄСПЛ ухвалено 318 рішень, «на користь» – 3 рішення, щодо неприйнятності заяв винесено 106 ухвал. За даними ЄСПЛ, станом на 1 липня 2007 р. на розгляді ЄСПЛ знаходилося 8 100 справ щодо України (8,3% від загальної кількості – 97 850 заяв (справ)). Детальніше див. «Юртем» у №29-30 «ЮГ».

рушень права бути не підданим катуванню або нелюдському поводженню та права на свободу та особисту недоторканність. Рішень ЄСПЛ за цими статтями Конвенції (ст.ст. 3 та 5) – одиниці, а порушення ці – масові. Адже майже всі затримання у нас незаконні, бо відбуваються, як правило, без санкції суду. У кожній кримінальній справі маємо на сьогодні порушення ст. 5 Конвенції. Асоціологічні дослідження, проведені в межах трирічного проекту ХПГ «Кампанія проти катувань та жорстокого поводження», засвідчили, що впродовж року, який передував дослідженню (2004), від побоїв та завдання тілесних ушкоджень під час розслідування постраждали 355 293 осіб, за тих само обставин зазнали тортур із застосуванням спеціальних засобів 93 498 особи, а були побиті співкамерниками за вказівкою працівників міліції 56 099 осіб. Не думаю, що ситуація за чотири роки кардинально змінилася.

Отже, рішення ЄСПЛ – лише верхівка колосального айсберга порушень прав людини в Україні. Тому в масовій свідомості поширена думка: права у нас зовсім не захищені. Я міг би годинами розповідати про успіхи правозахисних організацій, але вони губляться в цьому величезному масиві порушень.

– Ви згадали про типові порушення. Які інші порушення можна вважати такими?

– До них додав би порушення права на достатній рівень життя. Воно навіть чітко не визначене, водночас, значна частина населення України має доходи нижчі ніж межа бідності. Розрив між багатими і бідними – просто величезний. Є принцип, сформульований Джоном Ролзом у книзі «Теорія справедливості», –

нерівність вигідна всім: якщо хтось розбагатів, то всім іншим від цього має бути хоч трохи краще. У нас цього немає. Щонайменше п'ята частина населення живе вкрай важко. У порівнянні з цивілізованими країнами розрив між багатими і бідними перевищує 5-10 разів. Не може бути благополучною та країна, де багато людей не живуть, а ледь виживають. Це породжує значну нерівність, коли бідні родини не в змозі надати своїм дітям якісну освіту, а хвороба – це вже просто стихійне лихо!

– Чи ефективним в Україні є механізм виконання рішень ЄСПЛ?

– Ефективним є тільки механізм виплати компенсації за рішенням про справедливу сатисфакцію. Закон про виконання рішень ЄСПЛ непоганий, але його фактично не виконують: випадків повернення до справи, за якою ЄСПЛ виніс рішення, що суперечить рішенням національних судів, майже немає. Можна пригадати хіба що «справу Салова».

– Чи ведете ви справи в ЄСПЛ і які в цьому плані успіхи?

– Працівники ХПГ та адвокати, які працюють за нашими проектами, подали до ЄСПЛ більше 120 заяв. Більшість з них – заяви про порушення ст. 3 Конвенції, про застосування катувань. Чотири справи вже «виграли», 12 справ на комунікації з урядом. Крім того, нами подано багато заяв щодо порушення права на справедливий суд у зв'язку з невиконанням судового рішення. Ми навіть підготували стандартну заяву, в яку треба було тільки вписати свої дані, і поширили її. А таких справ, як я вже зазначав – більшість.

– Практично завершено формування штату керівників «регіональних відділень Секретаріату Урядового уповноваженого у справах ЄСПЛ». Також Указом ПУ від 05.04.2007 р. у структурі Секретаріату ПУ створено посаду «Повноважений Представник ПУ з питань додержання прав і свобод людини і громадянина». Що це додасть у справі захисту прав людини?

– Працю цих регіональних відділень наразі я не відчуваю. Введення посади Представника Президента вважаю помилкою: порушується ключова вимога незалежності, проголошена Паризькими принципами ООН щодо національних інституцій, які захищають права людини. Представник не зможе бути незалежним від Президента, неминуче виникає конфлікт інтересів. Коректним було б запровадження посади радника Президента з питань прав людини і основоположних свобод, який одночасно виконував би обов'язки директора Національного Бюро з прав людини. Вважаю, що державних інституцій, які повинні захищати права людини, має бути більше, одного інституту парламентського Уповноваженого явно недостатньо.

– Вам пропонували посаду Повноваженого Представника ПУ, погодилися б ви на неї?

– Це питання зі мною обговорювали на початку березня 2007 р., ще до прийняття Указу. Я пропонував ввести посаду радника замість представника, але виявилось, що можливості забезпечити хоча б 10-12 штатних одиниць немає (в Секретаріаті Уповноваженого, зауважу, працювало 120 працівників, а бюджет був май-

Євген Захаров

же 20 млн грн), і тому я відмовився.

Якби мені надали можливість працювати з командою хоча б з 12 правозахисників, бюджетом 1 млн грн на рік і робити те, що я вважаю за потрібне, – я би пішов, хоч і розумію всі наслідки такого кроку. Проте не сталося. Можна розглядати створення суто громадської Комісії з прав людини, це – перспективна ідея. А посада Представника, схоже, лишається вакантною.

Справедливість не абстрактна, як і доброта

– Пане Євгене, на вашу думку, що таке «права людини» і «справедливість»? Чи не видається вам, що прав людини в принципі нема, натомість є лише претензії людей на гарантування певних можливостей, зокрема, з боку держави?

– Вважаю, що природні права – універсальні, всезагальні, невідчужувані. Основні концепції прав закладають три положення. По-перше, будь-яка влада в державі має бути обмеженою. По-друге, кожна людина має свою сферу свободи, в яку держава може втручатися тільки за певних умов: це втручання повинне мати легітимну мету, ґрунтуватися на законі і бути необхідним в демократичному суспільстві. По-третє, якщо держава порушила ці умови, людина повинна мати можливість оскаржити це порушення в суді, який примусить державу припинити порушення і компенсувати збитки, завдані порушенням. Таким чином, права людини – це «зони свободи», які мають бути або вільними від регулювання державою, або втручання держави має бути строго регулюватися винятками.

За такого підходу зручно використовувати поняття негативних прав, тобто заборон державі свавільно порушувати зони свободи.

Що ж до правозахисних організацій, їх місію можна чітко визначити: охороняти ці «зони свободи» від експансії держави, захищати людину від організованого насильства, яке здійснює держава. При цьому, якщо природні права переходять в статус юридичних, тобто закріплені в законі, то з'являється можливість захищати їх за допомогою визначених законом процедур.

Права другого покоління – соціальні, економічні і культурні – мають вже зовсім іншу природу. Але і тут є великий фронт робіт для правозахисних організацій: утвердження мінімальних норм, які держава має визнати і забезпечити, захист від дискримінації в реалізації цих прав, боротьба з порушеннями законодавства, яке певним

чином реалізує ці права (нарахування пенсій, допомоги інвалідам, багатодітним родинам тощо). Теж саме стосується і прав третього покоління, зокрема, екологічних.

– Ви часом розрізняє поняття «права» і «інтереси» людини, але невже права людини – це не її інтерес?

– Плувати права і інтереси – поширена помилка. Різниця між ними в тому, що права належать всім людям, а інтереси – тільки певній групі. Наприклад, пільги – це задоволення саме інтересів, а не прав. Що стосується справедливості, то вона не може бути абстрактною, як не може бути абстрактною доброта. Те, що є справедливим в одній ситуації, може виявитися несправедливим в іншій. І взагалі у цьому світі кожний по-своєму правий.

– Які три уроки ви винесли за 35 років своєї правозахисної діяльності?

– Перший: милосердя вище за справедливість. Співчуття до того, хто страждає, страждуючого важливіше за бажання встановити справедливість. Для правозахисника співчуття до жертви незаконного насильства має важити більше ніж умотивованість дій держави досягти справедливості.

Другий: стиль полеміки – важливіше за предмет. Або, іншими словами, дотримання правил – важливіше за результат.

Третій: у кінцевому рахунку ти приречений на поразку, які локальні успіхи не були. Бо порушення прав людини будуть завжди, вони тільки можуть змінити свій характер. Просто така природа будь-якої держави: намагаючись зберегти порядок і стабільність, піклуючись про безпеку, вона завжди «вагітна» порушеннями свободи людини, намагаючись надмірно регламентувати геть усе.

Отже, одним із головних принципів має бути дієвість: справи кепські, але вони погіршуватимуться й далі, якщо не робити все, щоб їх виправити.

– Що порадите українським правозахисникам?

– Мабуть, комусь ці поради видадуться старомодними. Назву деякі.

По-перше, думайте про «правозахист в собі», а не «про себе в правозахисті». Зокрема, зберігайте головне – почуття жалю до жертв насильства. Байдужого правозахисника я собі не уявляю.

По-друге, не плутайте політику і правозахист: політики жадають влади для себе і своєї політичної сили, а правозахисники – виключно влади права; тому неможливо сидіти на цих двох стільцях.

По-третє, будьте терпимими до інших думок, зокрема, протилежних вашій точці зору. Не забувайте: в суспільному дискурсі мають бути репрезентовані всі позиції, а ви маєте захищати людину, незалежно від її поглядів та інших її особливостей, коли вона потерпає від держави.

По-четверте, ніколи не втрачайте незалежність, зокрема, не погоджуйтеся використовувати кошти із держбюджету.

По-п'яте, не обвинувачуйте державу в усіх гріхах. Там працюють такі ж люди, як і ви. Намагайтеся сповідувати філософію провини, а не образи – значно конструктивніше шукати корені своїх бід у себе, ніж в інших.

Спілкувався Славик БІГУН

Продовження інтерв'ю читайте на с. 16, повністю – в інтернет-версії №34 на сайті «ЮГ» (www.yur-gazeta.com).

ТОЧКА ЗОРУ

ГОЛОВАТИЙ ЧИ ЮДКІВСЬКА?

Початок інтерв'ю з Євгеном Захаровим читайте на с. 13, повністю – в інтернет-версії №34 на сайті «ЮГ» (www.yur-gazeta.com).

– Пане Євгене, які кар'єрні можливості для юриста в сфері прав людини?

– Використання практики ЄСПЛ надає добрі можливості для кар'єрного зростання. Тут – «не пахане поле роботи». Для цього юрист мусить добре знати англійську або – французьку мову (а краще обидві) і добре володіти комп'ютером, зокрема, легко орієнтуватися в Інтернеті ці складові так само необхідні, як і базові знання з права, як українського, так і юриспруденції ЄСПЛ.

Обравши яке-небудь ключове право або кілька взаємопов'язаних прав чи свобод, які захищаються Конвенцією, необхідно добре знати рішення ЄСПЛ за відповідною статтею, рішення інших міжнародних квазісудових органів, міжнародні договори і рекомендаційні документи ООН, Ради Європи, ОБСЄ, які стосуються цього права, знати національне законодавство інших країн, їхню судову практику, внутрішнє законодавство України, яке стосується цього права, судову і адміністративну практику, і постійно слідкувати за змінами, які відбуваються в цій сфері.

Такий юрист зможе порівнювати національне законодавство і практику з міжнародними договорами, учасником яких є Україна, вказати на прогалини в законодавстві, підготувати якісні законопроекти.

Уся ця діяльність є одночасно науковою роботою, і дисертації будуть складатися самі собою. Я би спрямовував аспірантів працювати саме так. Як приклад можу на-

вести дослідження щодо права на захист від катувань та права на свободу і особисту недоторканність, проведені адвокатом Аркадієм Бущенко (дивіться серію книжок «Проти катувань», видану ХПГ) чи мою книгу «Прослушивание телефонів в міжнародному праві і законодавстві європейських країн».

– Чимало правозахисників не мають юросвіти. Наскільки принципово бути юристом, аби бути правозахисником? – На мою думку, не принципово, оскільки захист прав людини – це сфера діяльності, ширша, ніж право. Вона є перехрестям майже всіх гуманітарних дисциплін... От коли накопичиться критична маса фахівців, вони неминуче змінять парадигму юридичної освіти, – тоді юридична освіта стане необхідною для успішного правозахисту. Але все ж будуть зберігатися правозахисники-журналисти, правозахисники-конфліктологи, правозахисники-соціологи тощо.

– Чи можна прогодуватися і заробити гроші як правозахисник?

– Сьогодні фактично єдиним джерелом фінансування правозахисних організацій є допомога благодійних фондів, переважно західних. Організацій поступово більше, отже, отримувати гранти від фондів дедалі складніше. Відтак, і прогодуватися стає важче. Не знаю правозахисних організацій, які б могли забезпечити своїм працівникам винагороду за працю на рівні бізнес-структур. Виняток – це адвокати та вчені-правники, які одночасно є правозахисниками, але таких – обмаль.

– Ваша перша думка, перше почуття, коли дізналися про результати голосування щодо обрання на посаду Уповноваженого ВР з прав людини (8 лютого 2007 р. на цю посаду обрано Ніну

Карпачову (255 голосів «за»). Євген Захаров отримав 153 голосів. Загалом голосувало 414 депутатів. – С. Б.)?

– Я був готовий до цього результату. Парламент дуже політизований і відірваний від реального життя, я відчував себе там чужим. А якби голосували люди, вони проголосували б за мене. Стільки співчуття і підтримки на свою адресу я ще ніколи не бачив. І перша моя думка була – шкода цих людей, вони будуть так розчаровані!

– «Я справді доволі давно займаюся правозахистом. Так, приблизно 35 років. Спочатку це було неусвідомлено, потім свідомо». Що ви мали на увазі під словами «неусвідомлено», коли сказали зазначене у виступі у ВР?

– Усе життя, ще з дитинства, я збирав, обробляв і поширював інформацію. Коли це був самвидав – я бажав знати, що справді було в нашій країні, оскільки шкільні уроки історії ХХ ст. були суцільною брехнею, а я бажав читати те, що ховали. Згодом самвидав перейшов у тисячні наклади, інформації побільшало, але все ж чимало ще засекречували, і при цьому абсолютною безпідставно. Але ж без свободи інформації ніколи не буде свободи слова: непоінформованій людині просто нема що сказати. І тому я чимало уваги і зусиль надавав і надаю збільшенню відкритості і багато воював проти незаконного засекречування. Тут діє проста презумпція: що більше відкрито і прозорою буде влада, то менше буде зловживань і корупції. Що більше відкритими будуть, скажімо, місця позбавлення волі, то меншими можливості для зловживань і незаконних дій посадовців. Те, що я відстоюю право на інформацію, я усвідомив тільки на початку 1990-их років а в 1970-80-ті років я

навіть термінологією прав людини не користувався – я її просто не знав.

– Як ви оцінюєте процес добору судді «від України» до ЄСПЛ? Ваш прогноз: кого оберуть? Чи оскаржуватимуть результати добору, зважаючи на порушення процедури проведення добору (див. «ЮГ» № 18 за 2007 р.)?

– Цього разу вже краще, ніж попереднього, коли взагалі ніякого відбору, тим більше публічного, не було. Тоді в ПАРЄ «послали» Володимира Буткевича та Станіслава Шевчука. Звичайно, процедура потребує вдосконалення, зокрема, участь громадських організацій мала би бути не такою декоративною, як зараз.

Кого обере суддею ПАРЄ – передбачити важко. У Василя Мармазова менше шансів, оскільки, як правило, представників виконавчої влади суддями ЄСПЛ не обирають (єдиний виняток – суддя від Естонії, але ж Естонія маленька!). Скоріше за все, ПАРЄ обиратиме між Сергієм Головатим і Анною Юдківською. Пан Головатий – спочатку політик, а потім правник. А політик не може бути суддею. До того ж він бере участь у дострокових парламентських виборах – не можна сидіти на двох стільцях! Я думаю, що в ПАРЄ це добре розуміють. Пані Юдківській не вистачає досвіду, але іншим вимогам вона цілком відповідає. Вона сильний адвокат (я бачив її у справі, бо вона працювала з нашим Фондом професійного захисту жертв катувань), має високі моральні якості і ґрунтовні знання Конвенції, практики ЄСПЛ. Якщо вона зможе продемонструвати все це в ПАРЄ, то буде обрана. Вважаю, що оскарження добору в цьому випадку не буде. В іншому – цілком можливе.

Спількувався Славик БІГУН

ПЕРЕДПЛАТА

СП-1	Міністерство транспорту та зв'язку України											
	АБОНЕМЕНТ на газету 06674 (індекс видання)											
«ЮРИДИЧНА ГАЗЕТА»												
(найменування видання)										Кількість комплектів		
На 2007 рік по місяцях												
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	
Куди: _____ (поштовий індекс) _____ (адреса)												
Кому: _____ (прізвище, ініціали)												
ДОСТАВНА КАРТКА-ДОРУЧЕННЯ												
ПВ	місце	літер	На газету 06674 (індекс видання)									
«ЮРИДИЧНА ГАЗЕТА»												
(найменування видання)										Кількість комплектів		
Вартість		передплата		_____ грн.		коп.		Кількість комплектів				
на 2007 рік по місяцях												
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	
поштовий індекс _____				місто _____								
код вулиці _____				село _____								
				область _____								
				район _____								
				вулиця _____								
буд.	корп.	кв.	прізвище, ініціали									

СП-1	Міністерство транспорту та зв'язку України											
	АБОНЕМЕНТ на газету 06674 (індекс видання)											
«ЮРИДИЧНА ГАЗЕТА»												
(найменування видання)										Кількість комплектів		
На 2007 рік по місяцях												
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	
Куди: _____ (поштовий індекс) _____ (адреса)												
Кому: _____ (прізвище, ініціали)												
ДОСТАВНА КАРТКА-ДОРУЧЕННЯ												
ПВ	місце	літер	На газету 06674 (індекс видання)									
«ЮРИДИЧНА ГАЗЕТА»												
(найменування видання)										Кількість комплектів		
Вартість		передплата		_____ грн.		коп.		Кількість комплектів				
на 2007 рік по місяцях												
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	
поштовий індекс _____				місто _____								
код вулиці _____				село _____								
				область _____								
				район _____								
				вулиця _____								
буд.	корп.	кв.	прізвище, ініціали									